

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR
NEVELÉSTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA
OKTATÁSELMÉLET DOKTORI PROGRAM

KINYÓ LÁSZLÓ

**AZ ÁLLAMPOLGÁRI KOMPETENCIA EGYES ÖSSZETEVŐINEK ÉS
A KÖZÖSSÉGI TEVÉKENYSÉGFORMÁK JELLEMZŐINEK
VIZSGÁLATA 7. ÉS 11. ÉVFOLYAMOS TANULÓK KÖRÉBEN**

PhD értekezés tézisei

Témavezető:
Dr. Csapó Benő
egyetemi tanár

Szeged
2012

BEVEZETÉS

A demokratikus berendezkedésű országok politikai vezetése és az állampolgárok széles köre egyetért abban, hogy az iskoláknak fel kellene készítenie a tanulókat a mindennapi élethez szükséges demokratikus magatartásformákra, a társadalmi együttélés normáinak elsajátítására, hiszen a demokratikus társadalmak fennmaradásának garanciája az állampolgárok aktív szerepvállalása a személyes és közügyek intézésében. Napjainkban számos ország elkötelezett a társadalomelméleti nevelés ügye iránt, a nemzeti oktatáspolitikák prioritásnak tekintik (IEA, 2007). A nemzetközi tapasztalatok szerint az állampolgári kompetencia mérése-értékelése iránt is szilárd szándék mutatkozik a külföldi országokban: a 2009-es IEA ICCS vizsgálatban közreműködő 38 ország közül csak kilenc országban nem szerepeltek előírások a tanulók állampolgári tudásának értékelésével kapcsolatban (Schulz, Ainley, Fraillon, Losito és Kerr, 2010). A társadalomismereti nevelés tantervi szabályozásaival párhuzamosan napjainkban egyre több ország és tudományos kutatóintézet is közlésez olyan elméleti keretrendszereket és modelleket, amelyek a tanulók állampolgári kompetenciája fejlettségének méréséhez-értékeléséhez kötődnek, s időnként – az eddigi gyakorlat szerint tízévente – a nemzetközi összehasonlító felmérésekben (IEA-vizsgálatok) is helyet kapnak a társadalomismereti, állampolgári műveltségtartalmak felmérésére irányuló törekvések.

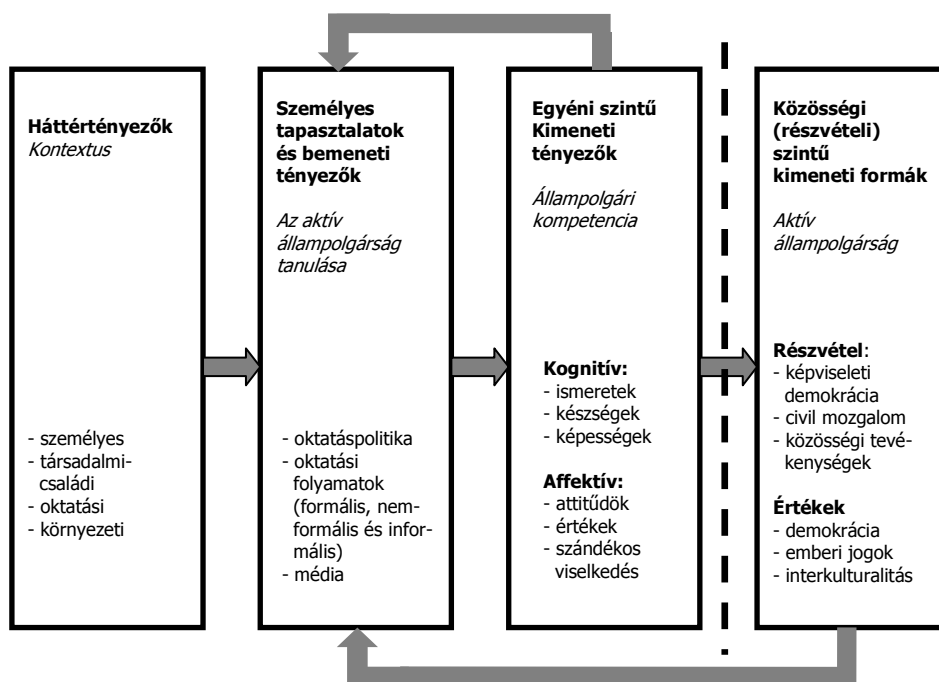
A területen lezajlott nemzetközi kutatásokban a mintát azonos életkorú tanulók alkották, így korábban még nem került sor különböző életkorú tanulók állampolgári kompetenciájának és viselkedésformáinak összehasonlító vizsgálatára; a lebonyolított kutatásoknak nem volt céljuk, hogy azonos vizsgálati dimenziók mentén az életkorok szerint bekövetkező változások azonosítására tegyenek kísérletet. Emellett, a több évtizedre visszanyúló mérési-értékelési hagyományok hiánya miatt az állampolgári kompetencia egyes alkotóelemeinek fejlődési sajátosságai és a komponensek fejlődésének érzékeny periódusai sem ismertek. Az értekezés alapjául szolgáló empirikus kutatás a területen azonosított hiányosságokra azáltal kíván reagálni, hogy (1) egyidejűleg fókuszál a tanulók pszichikus rendszerére és az önjellemzésen alapuló viselkedésszerű aspektusokra, illetve (2) különböző életkorú tanulók eredményeinek összehasonlításával a mért összetevők életkori változásának megragadására tesz kísérletet.

ELMÉLETI HÁTTÉR

Értekezésünk elméleti megalapozásában *Hoskins Villalba, Van Nijlen és Barber* (2008) munkája jelentette a kiindulópontot. Az aktív állampolgárság modellje (l. 1. ábra) alapján vált ugyanis lehetővé, hogy különböző életkorú tanulók állampolgári kompetenciája egyes összetevőinek feltárása mellett az aktivitás- és tevékenységformák kutatására is hangsúlyt fektessünk, mivel a modell kapcsolatot teremt az egyén pszichikus struktúrája (állampolgári kompetencia) és a megnyilvánuló aktivitás, viselkedés között. Az összefüggésrendszer az állampolgári kompetencia fejlettségétől teszi függővé az egyének közügyekben való részvételi hajlandóságát, illetve figyelembe veszi azt a tényt is, hogy egy olyan műveltségterületről van szó, ahol az informális tanulásnak (a családban, a szociális környezetben vagy a munkahelyen előforduló, nem feltétlenül szándékos egyéni tapasztalatoknak) szinte nagyobb a szerepe a formális tanulásnál.

Az állampolgári kompetencia fogalmának definiálásakor a CRELL aktív állampolgárság kutatásával foglalkozó szekciójának megállapításaira támaszkodtunk, a koncepció társadalmi-kulturális kontextusának leírásához az IEA CivEd és ICCS vizsgálatok teoretikus alapvetéseit vettük alapul. A demokratikus magatartáshoz, a tanulók mindennapi, közösségi részvételéhez szükséges képességek azonosítása során az egyesült államokbeli *NAGB* (2010) értékelési keretrendszer képességstruktúráját olyan általános keretként,

műveleti struktúraként értelmeztük, amelyhez – az esetleges későbbi vizsgálatok során – konkrét tartalmak, kérdőív-tételek dolgozhatók ki bármilyen életkorú tanulók számára.

1. ábra

Az aktív állampolgárság modellje (Hoskins és mtsai, 2008. 14. o. alapján)

A szakirodalmi áttekintés keretében részletesen elemeztük a társadalomismereti nevelés magyarországi helyzetét is. Bemutattuk, hogy az egyre precízebbé, kidolgozottabbá váló tantervi célokkal párhuzamosan az elmúlt két évtizedben a társadalomismeret-oktatás hazai helyzete folyamatos változásokon ment keresztül. A társadalomismeret szerepe a rendszerváltást követő években bizonytalan volt, a műveltségterület nem integrálódott szervesen az iskolai mindennapok életébe (Falus és Jakab, 2005), az utóbbi években tapasztalt változások viszont egyértelműen a műveltségterület felértékelődésének irányába mutatnak. Emellett a mérési-értékelési kultúra fejlődési tendenciái, valamint a műveltségterület tanításának nemzetközi tapasztalatai is alátámasztják az állampolgári kompetencia területéhez kapcsolódó elméleti és empirikus kutatások létjogosultságát, melynek eredményeként a közelmúltban hazánkban is megkezdődtek az állampolgári kompetencia területéhez kapcsolódó elméleti és empirikus kutatások (l. pl. Kinyó, 2008; Gáti, 2010; Kinyó és Baraszevich, 2010; Kinyó és Molnár, 2012).

AZ ÉRTEKEZÉS CÉLJAI ÉS KÉRDÉSEI

Értekezésünk célja 7. és 11. évfolyamos tanulók (1) állampolgári tudásának (tartalmi tudás és értelmezési készségek), (2) aktuális aktivitás- és tevékenységformáinak, (3) felnőttkorra tervezett aktivitásformáinak, (4) társadalommal kapcsolatos fogalmainak, (5) politikai énképének, (6) haza iránti elköteleződésének, valamint (7) az iskolai demokrácia megítélésével kapcsolatos nézeteinek vizsgálata. Emellett célunk a tartalmi területek közötti összefüggések feltárása, valamint az egyes területek összetevőinek életkor, iskolatípus és nem szerinti összehasonlító vizsgálata.

7. és 11. évfolyamos tanulók állampolgári tudásának vizsgálata

Az állampolgári tudás vizsgálatának nem célja, hogy a társadalomra, a demokratikus berendezkedésre és a jogrendszerre vonatkozó ismeretek egészét átfogóan jellemezze. Az összeállított feladatlap elsődleges célja, hogy a tudás egymáshoz közel álló területeinek vizsgálatával jelzést adjon a tanulók alapvető állampolgári tudásáról. A 7. és 11. évfolyamos tanulók állampolgári tudásának vizsgálatával célul tűztük ki a teszteredményeket befolyásoló belső és külső tényezők feltárását, az osztályok közötti különbségek és a szülők iskolázottságából fakadó különbségek azonosítását is. Emellett – más területeken végzett szegedi vizsgálatokhoz hasonlóan – céljaink között szerepel az állampolgári tudás külső és belső összefüggés-rendszerének feltárása is (iskolai osztályzatok és háttértényezők szerepe).

A tanulók aktuális és felnőttkorra tervezett aktivitás- és tevékenységformáinak vizsgálata

A terület vizsgálatára kidolgozott elméleti modell (*Hoskins és mtsai, 2008*) alapján lehetővé válik, hogy különböző életkorú tanulók állampolgári kompetenciája egyes összetevőinek feltárása mellett az aktivitás- és tevékenységformák kutatására is hangsúlyt fektessünk, mivel a modell megteremti a kapcsolatot az egyén pszichikus struktúrája (állampolgári kompetencia) és a megnyilvánuló aktivitás között. A modell ugyanis az állampolgári kompetencia fejlettségétől teszi függővé az egyén közügyekben való részvételi hajlandóságát, valamint figyelembe veszi azt a tényt is, hogy a humán műveltség olyan területéről van szó, ahol az informális tanuláshoz (személyes és szociális környezet, látott viselkedésformák stb.) szinte nagyobb a szerepe a formális tanuláshoz. Ezek alapján célul tűzzük ki az állampolgári tudás, az affektív és környezeti tényezők, az iskolai és iskolán kívüli aktivitás-és tevékenységformák, valamint a felnőttkorra tervezett aktivitásformák közötti összefüggések feltárását.

A tanulók társadalommal kapcsolatos fogalmainak kutatása

A társadalommal kapcsolatos fogalmak vizsgálatakor abból az alapvető tényből indulunk ki, hogy nem léteznek normatív jellegű, tudományos konszenzuson alapuló megállapítások arra vonatkozóan, hogy milyen fogalmi rendszerrel és fogalomértelmezéssel rendelkező állampolgároknak lenne szüksége az egyes demokráciáknak. A kérdéskör vizsgálatát ezért a tanulók nézet- és ismeretrendszerének feltárása felől közelítjük meg, melynek célja a tanulói fogalmak jellemzőinek és életkori változásainak azonosítása.

A tanulói fogalmakat három különböző aspektusból kívánjuk vizsgálni. Egyrészt összehasonlítjuk a tanulók fogalmait a felnőttek társadalommal és demokráciával kapcsolatos alapfogalmaival. Másrészt feltérképezzük, hogy a tanulók milyen mértékben építenek az állami szerepvállalás szükségességére egyes gazdasági és társadalmi kérdésekben. Harmadrészt megvizsgáljuk, hogy a tanulók a „jó állampolgári” viselkedés megítélésében milyen szerepet tulajdonítanak az ún. közösségi aktivitással kapcsolatos tevékenységformáknak, illetve a tradicionális, politikai részvételi formáknak.

A politikai énkép és a haza iránti elköteleződés vizsgálata

A témában lebonyolított legjelentősebb vizsgálatok (IEA CivEd és ICCS) az állampolgári kompetencia affektív dimenzióinak több területére kiterjednek. Kitérnek többek között a nemzeti identitás, az emberi jogok, a nők egyenjogúsága, az előítéletek, valamint a bevándorlók iránti attitűdök kérdéseire is. Az állampolgári kompetencia affektív dimenziói közül tudományos érdeklődésünket csupán a haza iránti elköteleződés és a politikai énkép kutatására korlátozzuk. A haza iránti elköteleződést történeti perspektívában, az 1999-es IEA-kutatás eredményeivel összehasonlítva kívánjuk vizsgálni. Az 1999-es vizsgálat kapcsán

Torney-Purta Lehman, Oswald és Schultz (2001) azt találták, hogy a nagy múltra visszatekintő, tradicionális demokráciákban a tanulók kritikusabbak voltak saját hazájukkal, mint a posztszocialista országokban. Célunk annak vizsgálata, hogy – a rendszerváltást követően több mint 20 évvel később – tanulóinkat vajon továbbra is a posztszocialista országokban megfigyelt erős haza iránti elkötelezettség jellemzi, vagy a vélemények már közelebb állnak a tradicionális demokráciákra jellemző, kritikusabb beállítottsághoz.

A haza iránti elköteleződés mellett kutatásunkban célul tűzzük ki a politikai énkép vizsgálatát is. Célunk annak feltárása, hogy a politikai énkép egyes összetevői (politikai témákban való tájékozottság, politikai magabiztosság, politikai témájú véleménynyilvánítás szándéka, politikai tartalmak megértésének képessége, politika iránti általános érdeklődés) mennyiben tekinthetők viszonylag tartós, stabil egyéni jellemzőknek.

Az iskolai demokrácia tanulói megítélése

Torney-Purta és mtsai (2001) felismerték, hogy a tanulók állampolgári tudására hatást gyakorolnak az iskolában megélt demokratikus tapasztalatok. Kutatásunkban ezért megvizsgáljuk, hogy 7. és 11. évfolyamon a demokrácia gyakorlásának iskolai lehetőségei, az osztály támogató, együttműködő jellegének megítélése, valamint a tanulócsoporthoz észlelt egyéni különbségek megítélése miként befolyásolja a diákok állampolgári tudását.

A kutatás kérdései

A különböző életkorú (7. és 11. évfolyamos) tanulók állampolgári tudásának és részvételi formáinak feltárására és összehasonlítására irányuló kutatásunk kérdései és hipotézisei hat kérdéskör körül csoportosultak: (1) a vizsgálat módszerei és eszközei, (2) a tanulók állampolgári tudásának (ismeretek és készségek) jellemzői, (3) a teszteredményeket befolyásoló tényezők, (4) az állampolgári tudás külső és belső összefüggés-rendszere, (5) a kérdőívvel vizsgált pszichikus komponensek és aktivitásformák életkorok, iskolatípusok és nemek szerinti jellemzői, (6) a kérdőív tartalmi területeinek jellemzői. Az eredmények bemutatásakor a hat kérdéskörhöz megfogalmazott hipotéziseink (H_{1-30}) kimondására, valamint azok igazolására/cáfolására is hangsúlyt fektetünk. Az egyes tartalmi kategóriákhoz illeszkedően az alábbi kutatási kérdéseket fogalmaztuk meg:

1. Alkalmasak-e a vizsgálat módszerei és eszközei a 7. és 11. évfolyamos tanulók állampolgári tudásának, valamint a kérdőívvel vizsgált pszichikus komponensek és aktivitásformák feltárására?
2. Mi jellemző a 7. és 11. évfolyamos tanulók állampolgári tudására? Milyen sajátosságai azonosíthatóak a tanulók állampolgári ismereteinek és készségeinek?
3. Milyen tényezők befolyásolják a tanulók teszttel mért állampolgári tudását?
4. Milyen összefüggések mutathatók ki a 7. és 11. évfolyamos tanulók állampolgári tudása és a vizsgált kognitív, affektív folyamatok, környezeti és viselkedésbeli tényezők között?
5. Kimutathatók-e életkorok, iskolatípusok és nemek szerinti különbségek a kérdőívvel vizsgált pszichikus komponensek és aktivitásformák esetében?
6. Milyen életkori sajátosságok és tartalmi jellemzők azonosíthatóak a kérdőívvel vizsgált kognitív, affektív és viselkedésbeli megnyilvánulások esetében?

A MINTA ÉS A MÉRŐESZKÖZÖK

A vizsgálatban 19 általános iskola és 21 középiskola 7. (N=432) és 11. (N=491) évfolyamos diákjai vettek részt. A mintaválasztás egysége az intézmény volt. A minták a dél-alföldi régió intézménytípusai szerint reprezentatívak.

A 2010. március-áprilisban lebonyolított kutatásunkhoz korábbi vizsgálataink (*Kinyó*, 2008; *Kinyó és Tóth*, 2010) mérőeszközeit fejlesztettük tovább, így az alkalmazott komplex mérőeszköz többéves fejlesztési folyamat eredményeként jött létre. A kérdőívből és feladatsorból álló, összesen 138 ítemet tartalmazó battéria a témához kapcsolódó legjelentősebb nemzetközi és hazai vizsgálatokban alkalmazott kérdőívek és feladatlapok alapvetései alapján készült. A korábbi kutatások (IEA Cived, 1999; „Iskola és Társadalom 2008” kutatás, *Flanagan, Syvertsen és Stout*, 2007) battériáit forrásként használtuk fel, de adaptált, egyenértékű változatokat nem használtunk.

A társadalomismereti, állampolgári tudás feladatlap 20 ítemet tartalmaz, 13 a politikai rendszer, jogrendszer, további hét a társadalmi, politikai információk értelmezési kereteivel kapcsolatos ismeretek, készségek feltárására irányult. A mért tartalmak olyan tudásterületre vonatkoznak, amely erőteljesen épít a tanulók mindennapi életének társadalmi jelenségekkel kapcsolatos tapasztalataira, valamint a különböző iskolán kívüli forrásokból származó ismeretekre. A vizsgálatban résztvevő minden tanuló ugyanazt a kérdőívet és feladatlapot töltötte ki, az adatok lehetővé teszik az évfolyamok és iskolatípusonként képzett részminták közvetlen összehasonlítását. A feladatlap reliabilitása mindkét vizsgált évfolyam esetében megfelelő (7. évfolyamon 0,73, 11. évfolyamon 0,77).

A tanulók (1) társadalommal kapcsolatos fogalmait, (2) politikai énképét, (3) haza iránti elköteleződését, (4) tevékenység- és aktivitásformáit, valamint (5) az iskola demokratikus jellegének megítélését vizsgáló kérdőív eredetileg 118 tételt tartalmazott. A tanulók válaszai mögött meghúzódó látens struktúrák feltárása céljából a kérdőívrészekben szereplő változókkal faktoranalízist végeztünk, amelytől azt reméltük, hogy a létrejövő változórendszerrel megbízhatóbb becslés adható a vizsgált területekről. A faktorelemzés következtében a kérdőív hossza jelentősen csökkent, amely a reliabilitás kismértékű gyengülésével párosult: az 51 változó bevonásával lebonyolított reliabilitás-vizsgálat alapján a kérdőív reliabilitása a 7. évfolyamon 0,83, 11. évfolyamon 0,84.

EREDMÉNYEK

A vizsgálat módszerei és eszközei

Úgy véltük (H_1), hogy az összeállított teszttel megbízható becslés adható a 7. és 11. évfolyamos tanulók állampolgári tudásáról. Bár a teszt Cronbach- α értékei alacsonyabbak a természettudományos tesztek és az általános gondolkodási képességek esetében nem ritkán tapasztalt 0,93-0,94 körüli értékeknél, a kiszámított 0,73-as és 0,77-es értékek a humán- és társadalomtudományi műveltség egyes területein elfogadhatónak tekinthetők. Úgy véljük, hogy az alacsonyabb reliabilitás az ítemek viszonylag kevés számával magyarázható, s az ítemszám növelésével a reliabilitás mindkét évfolyamon jelentősen növelhető lenne.

A kérdőív tételek faktoranalízises vizsgálatával kapcsolatban két hipotézist fogalmaztunk meg ($H_{2,3}$). Úgy véltük, hogy a faktoranalízis során létrejövő változórendszer összeegyeztethető a kérdőív előzetes, elméleti struktúrájával (H_2). Eredményeink szerint a faktoranalízis változórendszere és a kérdőív elméleti struktúrája tartalmi szempontból összeegyeztethető, bár a faktoranalízis eredményeként kialakult kérdőívstruktúra árnyaltabb, részletesebb belső struktúra megismeréséhez vezetett. Négy kérdőív-rész (alsókála) esetében az elemzés az elméleti struktúrájánál differenciáltabb rendezőelvek felismeréséhez vezetett, egy kérdőív-rész esetében pedig ellenkező irányú, átfogóbb szerveződés irányába mutató változást

azonosítottunk. A faktoranalízis folyamatától azt vártuk, hogy a létrejövő változórendszerrel megbízhatóbb becslés adható a vizsgálatban résztvevő tanulók (1) társadalommal kapcsolatos fogalmairól, (2) politikai énképéről, (3) haza iránti elköteleződéséről, (4) tevékenység- és aktivitásformáiról, valamint (5) az iskola demokratikus jellegének megítéléséről, mint a faktoranalízis előtti változórendszerrel. Azt feltételeztük (H_3), hogy – a faktoranalízisek során kizárt változók következtében – az ismételt reliabilitásvizsgálat során magasabb Cronbach- α értékeket kapunk. Hipotézisünkkel ellentétben, a kérdőív hosszának csökkenése a reliabilitás kismértékű gyengülését eredményezte, az 51 változó bevonásával lebonyolított reliabilitásvizsgálat alapján a kérdőív reliabilitása a 7. évfolyamon 0,83, 11. évfolyamon 0,84.

Az egyes változók és összevont változók közötti összefüggések feltárása érdekében többváltozós lineáris regresszióelemzéseket végeztünk, mivel úgy véltük, hogy az elemzési eljárás alkalmas a teszteredmények, valamint a kérdőívvel vizsgált pszichikus komponensek és aktivitásformák befolyásoló tényezőinek, magyarázó hatásainak feltárására (H_4). Eredményeink szerint az eljárás alkalmas az összefüggések feltárására, a különböző mértékű magyarázó hatások pedig a változórendszer sajátosságaiból adódnak. Eredményeink arról tanúskodnak, hogy a megmagyarázott varianciák változatosak, széles spektrumot ölelnek fel. A legnagyobb megmagyarázott varianciák a Felnőttkori politikai szerepvállalás (FPSZ) összevont változójához kapcsolódnak: 7. évfolyamon 53,64%, 11.-ben 43,49%, a legalacsonyabbak pedig a Jó állampolgár korszerű tevékenységformái (JÁKT) változó esetében (9,73% és 12,44%). A teszteredmények varianciájának 31,68%-át és 32,58%-át magyarázhatjuk a kialakult komplex változórendszerrel. A mérőeszköz 12. táblázatban összefoglalt tartalmi-szerkezeti egységeinek magyarázó hatásaival kapcsolatban meglehetősen nehéz általános tendenciákat felismerni, úgy tűnik azonban, hogy a legnagyobb ismert magyarázó hatások a megfigyelhető viselkedés területeihez, az aktuális és tervezett tevékenység- és aktivitásformákhoz kapcsolódnak, a legkevésbé pedig a társadalommal kapcsolatos fogalmak faktorainak varianciáit ismerjük. A kutatásunkban alkalmazott adatelemzési eljárás (faktoranalízis) kritikájaként megfogalmazható, hogy a különálló változók faktorba sorolásával és a változócsoportot átfogóan jellemző összevont mutatók kialakításával feltehetően elvesztettünk néhány értékes vizsgálati lehetőséget. Elemzéseinkben azonban nem tapasztaltuk meg a faktoranalízis esetleges korlátait, mivel a többváltozós összefüggés-vizsgálatokba bevont összevont változók megfelelően rámutattak arra, hogy a jelenségek háttérében álló magyarázó hatások milyen forrásokhoz köthetők.

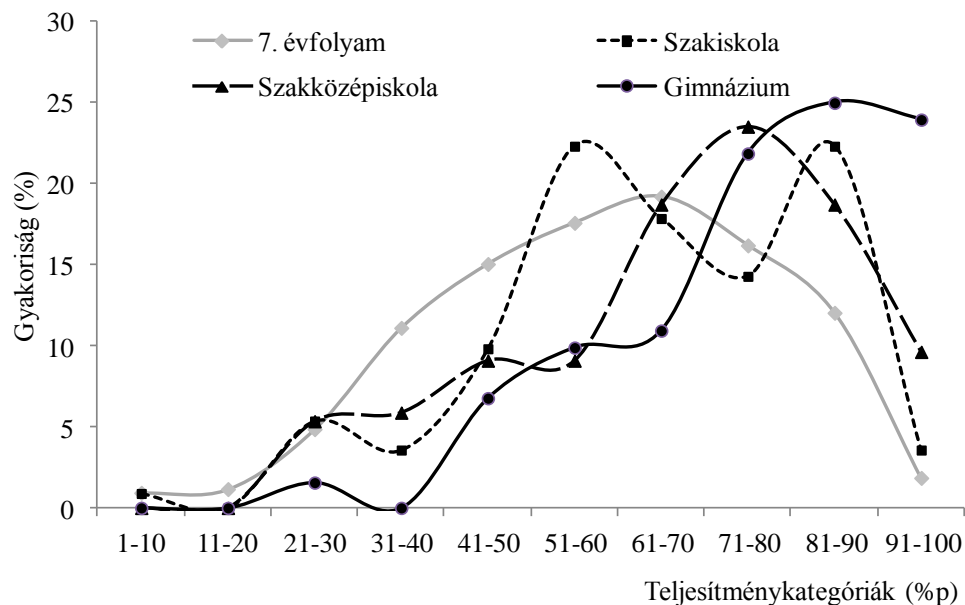
A tanulók állampolgári tudásának (ismeretek és készségek) jellemzői

A 7. és 11. évfolyamos diákok állampolgári tudásának (ismeretek és készségek) jellemzőivel kapcsolatban három hipotézist fogalmaztunk meg (H_{5-7}). A szakirodalom alapján 7. évfolyamon alacsonyabb, 40%p körüli teljesítményeket, 11. évfolyamon pedig – pozitív irányú változást feltételezve – szignifikánsan magasabb teljesítményeket vártunk. Mivel az átlagteljesítmények lényegesen felülmúlták előzetes várakozásainkat (7. évfolyamon 61,09%p, 11. évfolyamon 72,59%p), a változás irányára és jellegére vonatkozó feltevésünk viszont igazolódott, hipotézisünket részben elfogadhatjuk. A tanulói teljesítményekről megállapíthatjuk, hogy azok már az általános iskola 7. évfolyamán is magasak, s a középiskolai évek már nem járulnak hozzá jelentős mértékben az állampolgári ismeretek és készségek gyarapodásához. Mivel a 7. és 11. évfolyam között már nem történik ugrásszerű növekedés a tanulói teljesítményekben, az állampolgári tudás gyarapodásának dinamikus periódusait későbbi kutatásainkban alacsonyabb évfolyamokon kell keresnünk.

Az évfolyamok és képzési típusok szerinti eredményekkel kapcsolatban úgy véltük, hogy lineárisan növekvő tendenciát azonosíthatunk, vagyis a magasabb évfolyamok és képzési típusok tanulójának eredménye szignifikánsan nagyobb az alacsonyabb képzési típusban tanulók eredményeinél. A részminták eredményeinek összehasonlítása érdekében

végzett Tukey' b próba szerint mindhárom középiskolai képzési típus tanulói magasabb eredményeket értek el, mint az általános iskolások, a középiskolában viszont a gimnazisták önállóan, a szakiskolások és szakközépiskolások pedig együttesen alkotnak egy-egy részmintát, ennél fogva a szakiskola-szakközépiskola-gimnázium sorrendű teljesítménynövekedés hipotézise nem teljesült.

Mindkét életkorban és a középiskolai iskolatípusokban meghatároztuk a feladatlap teljesítmény-eloszlásait, az adatokat az 2. ábrán vizuális formában, relatív gyakorisági hisztogramon mutatjuk be. Az eloszlásgörbék jól mutatják a tanulói teljesítmények megoszlásának sajátosságait. A 7. évfolyamhoz hasonlóan, 11. évfolyamon sem szabályos egyik rész minta teljesítmény-eloszlása sem.

2. ábra
A teljesítmények eloszlása évfolyamonként és iskolatípusonként

A tanulók állampolgári tudását vizsgáló teszt eredményeivel kapcsolatban úgy véltük, azonosíthatóak lesznek olyan feladatelemek, amelyeknél szignifikáns különbségek mutatkoznak évfolyamok és képzési típusok szerint, ugyanakkor olyan itemek létezését is valószínűsítettük, amelyek megoldottsága nem különbözik a két évfolyamon (H_7). Eredményeink szerint hipotézisünk elfogadható: három item átlaga között nem mutathatók ki különbségek a két évfolyamon, 17 feladatelemnél viszont a középiskolások átlagértékei szignifikánsan magasabbak. Bár az évfolyamok és iskolatípusok szerinti lineáris teljesítménynövekedés egyetlen feladatelem esetében sem figyelhető meg, a gimnáziumi rész minta markánsan elkülönül, mivel a gimnazisták az itemek több mint felének megoldásában szignifikánsan jobban teljesítettek a másik három iskolatípus valamelyikénél.

A teszteredményeket befolyásoló tényezők

A teszteredményeket befolyásoló pszichikus és külső tényezők jellemzőinek azonosításához négy kérdést és hipotézist fogalmaztunk meg (H_{8-11}). A szakirodalom alapján azt feltételeztük, hogy 7. évfolyamon nem mutathatók ki nemek szerinti különbségek, középiskolában viszont a fiúk eredményei szignifikánsan magasabbak (H_8). Hipotézisünkkel ellentétben, mindkét évfolyamon kismértékű, szignifikáns különbségek mutatkoznak a lányok javára, de a fiúk és lányok teljesítménye közötti különbségek valamelyest mérséklődnek az életkor

előrehaladtával: a 7.-ben tapasztalt 4,32%p-os, átlagosan másfél évnyi fejlődésbeli különbség 11. évfolyamra 3,8%p-ra mérséklődik, amely 1,32 évnyi különbségnek felel meg.

Az IEA CivEd vizsgálata és más műveltségterületeken végzett hazai vizsgálatok alapján feltételeztük, hogy az iskolarendszer szelekciós mechanizmusai, az osztályok közötti különbségek befolyásolják a tanulók teljesítményét. Úgy véltük, hogy az iskolai szelekció mértékét jellemző F-érték 7. évfolyamon hasonló nagyságú az IEA CivEd adatbázisa alapján számított F-értékhez, középiskolában pedig – az iskolaválasztás szelekciós hatása miatt – az F-érték magasabb, mint az általános iskolában. Az 1999-es IEA CivEd vizsgálatban a magyar tanulókra számított F érték (8,78) mintegy háromszorosa volt a megfelelő finn értékeknek (F=2,78), amely összességében erőteljes szelekcióra utalt (Csapó, Molnár és Kinyó, 2009). Eredményeink szerint feltételezésünk elfogadható: 7. évfolyamon a teljesítmények varianciájának 7,02 százalékáért, középiskolában pedig a különbségek varianciájának 9,38 százalékáért az osztályok közötti különbségek felelősek, tehát az 1999-es, nyolcadikosok körében lebonyolított nemzetközi vizsgálat eredményei éppen elhelyezhetők az általunk számított F értékek között, alacsonyabb évfolyamon kisebbnek, középiskolában pedig magasabbnak bizonyultak. Bár az általános iskolából a középiskolába történő átmenet következtében a különbségek tovább nőnek, az iskolaváltás az állampolgári tudás esetében korántsem növeli meg olyan mértékben az osztályok közötti különbségeket, mint amelyek a korábbi kutatások tapasztalatai alapján más kognitív területek esetében felszínre kerültek.

Úgy véltük, hogy a szülők iskolai végzettsége mindkét évfolyamon hatást gyakorol a tanulók állampolgári tudására (H_{10}). Eredményeink igazolják hipotézisünket, mivel a teszteredmények és a szülők iskolai végzettsége közötti összefüggések szignifikánsak. Az állampolgári tudás színvonala legerősebben azzal a mutatóval korrelál, amelyikben mindkét szülő iskolázottságának hatása megjelenik. A korrelációk 0,2 körüli értéke azonban azt jelzi, hogy a szülők iskolai végzettsége a feladatlapon elért eredmények varianciájának mindössze kb. 4%-át magyarázzák.

A szülők iskolázottságának szerepét osztályszinten is megvizsgáltuk, s a különböző műveltségterületeken végzett szegedi vizsgálatok tanulságai alapján azt feltételeztük, hogy a szülők iskolázottsága mindkét évfolyamon szignifikáns hatást gyakorol az osztályok teljesítményére is. Eredményeink alátámasztották feltevésünket: a 7. évfolyamon számított 0,45-ös korreláció azt fejezi ki, hogy a szülők átlagos iskolázottsága osztályszinten 20,25%-ban meghatározza a tanulók állampolgári tudását, a 11. évfolyamon számított korrelációs együttható értéke (0,52) pedig azt jelzi, hogy a szülők iskolázottságának hatása 27,25%-ra tehető.

Az állampolgári tudás külső és belső összefüggés-rendszere

Kutatásunkban az állampolgári tudás külső és belső összefüggés-rendszerét (1) a vizsgálatban relevánsnak tartott háttérváltozók befolyásoló hatásainak feltárásával, (2) a viselkedés- és aktivitásbeli megnyilvánulások szerepének megállapításával, valamint (3) a kognitív és affektív folyamatok, a környezeti és viselkedésbeli tényezők együttes hatásainak feltárásával vizsgáltuk (H_{12-16}). Úgy véltük, hogy az állampolgári ismeretek és készségek teszt eredményei és a humán tárgyak osztályzatai (irodalom, nyelvtan, idegen nyelv, történelem) között szoros korrelációk mutathatók ki mindkét vizsgált évfolyamon, s a legerősebb korreláció a történelemjeggyel mutatkozik (H_{12}). A feladatlapon eredményei 7. évfolyamon minden tantárggyal közepesen erős vagy erős mértékben (0,29–0,49) korrelálnak, de – hipotézisünkkel ellentétben – a reál tárgyak osztályzataival szorosabb összefüggés mutatkozik, mint a humán tantárggyakkal. Feltevésünkkel ellentétben a legerősebb összefüggés sem a történelemjeggyel mutatkozik, hanem a fizikajeggyel.

Úgy véltük, hogy a továbbtanulási szándék, a család létszáma, az iskolába járás szeretete, a médiahasználati szokások (internetes hírek olvasása, TV híradók figyelemmel

követése, filmnézés) mint háttérváltozók szignifikáns összefüggést mutatnak a 7. és 11. évfolyamos tanulók állampolgári tudásával (H_{13}). A teszteredmények és a háttérváltozók kapcsolata legnyilvánvalóbban a továbbtanulási szándék esetében mutatkozott meg: a közepes ($r=0,32$) és szoros korrelációs együtthatók ($r=0,46$) azt jelzik, hogy az igyekvő-törekvő általános beállítottság magasabb teszteredményekkel jár együtt. Mivel a többi háttérváltozó esetében az összefüggések nem mutathatók ki mindkét vizsgált évfolyamon, s a 7. vagy 11. évfolyamon azonosított korrelációk gyakorlati szempontból sem relevánsak, hipotézisünknek csak a továbbtanulási szándékra vonatkozó részét fogadhatjuk el.

A szakirodalom alapján értekezésünkben összefüggéseket kerestünk a tanulók pszichikus struktúrája és a viselkedésbeli megnyilvánulások között (H_{14-15}). Úgy véltük, hogy a tanulók állampolgári tudása összefügg az iskolai és iskolán kívüli tanulói aktivitás- és tevékenységformák számával. Hipotézisünkkel ellentétben az iskolai és iskolán kívüli tanulói tevékenységformák gyakorisága nem függ össze a feladatlap eredményeivel, az állampolgári tudás és az aktuális tanulói viselkedésformák közötti összefüggésekre irányuló hipotézisünk tehát nem igazolódott. A pszichikus struktúrák és a viselkedésbeli megnyilvánulások között feltételezett kapcsolatok egyetlen esetben, a teszteredmények magyarázó hatásainak regresszióanalízises feltárása során mutatkoztak meg: 7. évfolyamon a teszteredmények varianciájának 3,78%-a a két kérdőív-tételt összefogó, Együttes tevékenység – egymásért faktorról magyarázható.

A teszteredmények és az aktuális tanulói tevékenységformák feltételezett összefüggései mellett értekezésünkben a teszteredmények és a felnőttkorra tervezett viselkedésformák közötti összefüggések feltárására is hangsúlyt fektettünk. Azt feltételeztük, hogy összefüggés mutatható ki a tanulók állampolgári tudása és a felnőttkorra tervezett aktivitásformák között (H_{15}). Eredményeink alátámasztják feltételezésünket, mivel a teszteredmények és a Felnőttkori politikai szerepvállalás (FPSZ) összevont változó között mindkét évfolyamon szignifikáns negatív korrelációk mutathatók ki ($r_7=-0,20$, $r_{11}=-0,12$). Az összefüggések arra utalnak, hogy az állampolgári tudás és a politikai szerepvállalás szándéka elkülönült egymástól, s az aktív politikai részvétel lehetőségét nem a legeredményesebben teljesítő tanulók fontolgatják. 7. évfolyamon a Felnőttkori radikális véleménynyilvánítás (FRV) változóval is hasonló, gyenge negatív összefüggés mutatkozik ($r=0,24$). A negatív korrelációs együtthatóhoz viszont ebben az esetben az állampolgári tudás pozitív szerepe társul, mivel az összefüggés azt fejezi ki, hogy a magasabb teszteredményekhez mérsékeltebb radikális jellegű tevékenységformák kapcsolódnak.

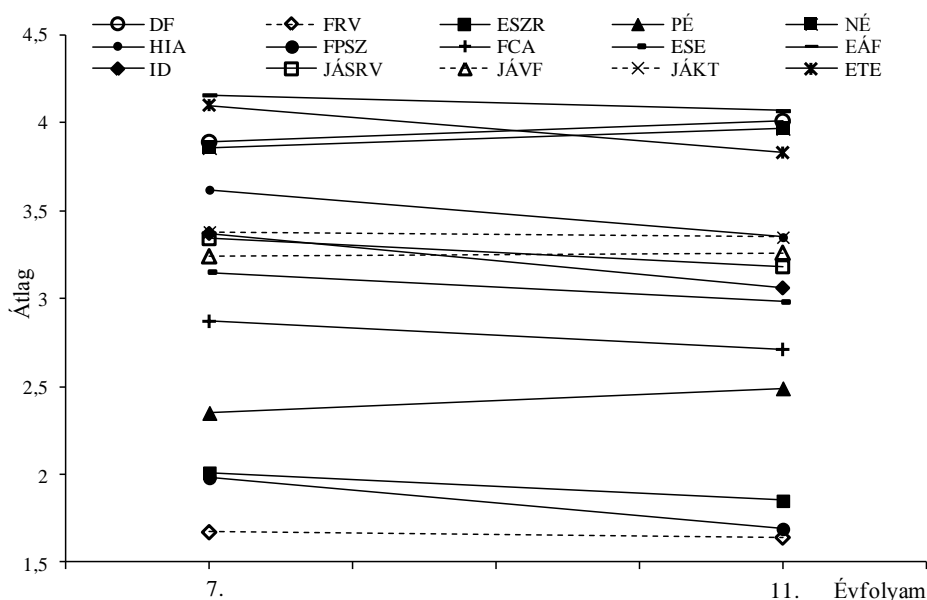
A korrelációs együtthatók kiszámítása változópárok összehasonlítását tette lehetővé, de a változók közötti kapcsolatok feltárására, s azok együttes befolyásának megállapítására nem alkalmazhatóak. A regressziós elemzésektől a teszteredményeket befolyásoló hatások megismerését vártuk, ezért hipotézisünkben azt feltételeztük, hogy az állampolgári tudás befolyásoló hatásai különböző kognitív, affektív folyamatokra, környezeti és viselkedésbeli tényezőkre épülnek a két vizsgált évfolyamon (H_{16}). Elemzéseink egyértelműen arra utalnak, hogy az állampolgári tudás szerveződésében eltérő kognitív, affektív folyamatok és külső tényezők vesznek részt a két évfolyamon. Hetedikben az ismert hatások erőteljesen kötődnek az iskolai kontextushoz, valamint a viselkedésbeli megnyilvánulás szándékaihoz, középiskolában viszont minden ismert hatás a belső, kognitív folyamatokhoz, s a szimbolikus, absztrakt társadalomelméleti gondolkodáshoz kapcsolódik.

A kérdőívvel vizsgált pszichikus komponensek és aktivitásformák életkorok, iskolatípusok és nemek szerinti jellemzői

A kérdőívvel mért pszichikus komponensek és aktivitásformák életkorok (H_{17}), iskolatípusok (H_{18}) és nemek szerinti jellemzőit (H_{19}) a faktoranalízis során létrejött összevont változók alapján tártuk fel. Az általános kognitív és affektív fejlődési folyamatok alapján azt

feltételeztük, hogy a faktorelemzés során létrejövő faktorok összevont változóinak átlagértékei szignifikánsan különböznek a két vizsgált évfolyamon. A különbségek szignifikanciájára vonatkozó általános hipotézisünk nagyrészt igazolódott, mivel a 15 összevont mutató közül csupán három esetben (FRV, JÁVF, JÁKT) nem mutathatók ki életkor szerinti szignifikáns különbségek. A változások mindössze két változónál (NÉ és PÉ) mutatnak a növekedés irányába, a fennmaradó 10 változó esetében viszont csökkenő tendenciák azonosíthatók az életkor előrehaladtával (l. 3. ábra).

A faktorokat jellemző összevont változók átlagértékei összességében széles skálát ölelnek fel, az egyes változók életkor szerinti összehasonlítása során – a szignifikáns különbségek ellenére is – jelentősebb változásoktól mentes összkép rajzolódik ki. Az eredmények azt jelzik, hogy gyökeres, alapvető átrendeződések, lényeges változások a négy év alatt nem történnek, a pszichikus struktúrák alapvetően kialakulnak a 7. évfolyamra, s a későbbiekben, a középiskolai évek alatt bekövetkező változások többnyire inkább negatív irányúak. Az eredményekből összességében azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az állampolgári kompetencia vizsgált pszichikus összetevői fejlődésének érzékeny periódusait további kutatásaink során fiatalabb életkorban, az általános iskola alacsonyabb évfolyamain kell keresni.

Megjegyzés: DF=Demokrácia fogalma, FRV=Felnőttkori radikális véleménynyilvánítás, ESZR=Egyesületi-szervezeti részvétel, PÉ=Politikai énkép, NÉ=Nemzeti érdekek, FPSZ=Felnőttkori politikai szerepvállalás, ESE=Empátia, segítség, együttműködés, HIA=Haza iránti attitűdök, EÁF=Elvárt állami felelősségvállalás, ID=Iskolai demokrácia, FCA=Felnőttkori civil aktivitás, JÁSRV=Jó állampolgár segítő jellegű részvételi formái, JÁVF=Jó állampolgár véleménynyilvánítási formái, JÁKT=Jó állampolgár korszerű tevékenységformái, ETE=Együttes tevékenység – egymásért

3. ábra

A kérdőív összevont változóinak átlagértékei a 7. és 11. évfolyamon

Kérdőíves vizsgálatunkban az életkori különbségek feltárása mellett célul tűztük ki a középiskolai képzési típusokon belüli eltérések azonosítását is. Feltételeztük, hogy a középiskolai képzési típusok szerint számos különbség mutatkozik az egyes kérdőívtételeknél, s főként a gimnáziumi rész minta tanulóinak tételenkénti átlagai különülnek el (H_{18}). Eredményeink szerint az iskolatípusonkénti különbségek nem jellemzőek, csupán a változók kb. negyedénél, 13 kérdőívtételnél mutathatók ki, amelyek 7 faktor (DF, ESZR, PÉ, ESE, ID, JÁKT, ETE) valamely változójához kapcsolódnak. Az iskolatípus szerinti különbségek például az ID faktor minden tétele esetében kimutathatók, 8 faktor tétéleire azonban egyáltalán nem jellemzőek. Hipotézisünket azonban részben elfogadhatjuk, mivel a

gimnáziumi rész minta elkülönülésére megfogalmazott feltevésünk igazolódott: a 13 azonosított különbség közül 10 esetben a gimnazisták szignifikáns előnyét azonosítottuk.

A viselkedésbeli megnyilvánulások nem szerinti sajátosságaival kapcsolatban úgy véltük, hogy az aktuális és felnőttkorra tervezett állampolgári aktivitásformák hagyományos, illetve az ún. társadalmi szerveződéssel kapcsolatos formái között számos nem szerinti különbség mutatható ki. A kialakult faktorstruktúra alapján az alábbi faktorok változói feleltethetők meg a tradicionális és civil jellegű aktivitásformáknak: Egyesületi-szervezeti részvétel (ESZR), Együttes tevékenység – egymásért (ETE), Felnőttkori radikális véleménynyilvánítás (FRV), Felnőttkori politikai szerepvállalás (FPSZ), és Felnőttkori civil aktivitás (FCA). Az ESZR faktor tételei között világosan elkülönülő csoportokat alkotnak az inkább lányok, illetve az inkább fiúk által előnyben részesített tevékenységformák. Míg a hagyományörzés esetében a 11. évfolyamos fiúk – s azon belül is a gimnazisták –, a jótékonyágban és a művészi önkifejezésben a lányok különülnek el mindkét évfolyamon. Az ETE faktor mindkét változója esetében a fiúk javára mutatkoznak különbségek. Az iskola utáni beszélgetések nemek szerinti eltérései 7.-ben még nem, 11.-ben azonban már megmutatkoznak. A sportegyesületben vagy csapatban való részvétel esetében már 7. évfolyamon kimutathatóak a nemek szerinti különbségek, melyek középiskolában, s az egyes képzési típusokban tovább fokozódnak. Az FRV faktor nemek szerinti összehasonlításának eredményei a fiúk szignifikánsan magasabb átlagértékeiről tanúskodnak. Hetedik évfolyamon egyetlen kérdőív-tétel kivételével a fiúk átlagértékei magasabbak a lányokénál, de az eltérések nem fejeznek ki valódi véleménykülönbségeket. 11. évfolyamon, valamint az egyes iskolatípusokban azonosított eltérések azonban már tényleges különbségekre utalnak: a lányokra jellemző teljes elutasítás mellett a fiúk válasza a „nem valószínű” kategóriához sorolható. Az FPSZ és FCA faktorok nemek szerinti elemzéseinek eredményeiből is kirajzolódik a fiúk és lányok életkoronként és a jövőbeli aktivitásformák tekintetében mutatkozó eltérései: a fiúk átlagértékei a politikai megnyilvánulás formáiban, a lányokéi pedig a civil tevékenységformákban magasabbak.

A kérdőív tartalmi területeinek jellemzői

A kérdőív tartalmi területeire vonatkozóan 11 általános hipotézist fogalmaztunk meg (H_{20-30}). Azt feltételeztük, hogy a kérdőívvel vizsgált pszichikus komponenseket és aktivitásformákat reprezentáló összevont változók befolyásoló hatásai különböző kognitív, affektív folyamatokra, környezeti és viselkedésbeli tényezőkre épülnek a két vizsgált évfolyamon (H_{20}). Az összevont mutatók regresszióanalízises vizsgálata során feltárt magyarázó hatásokról csak a Politikai énkép (PÉ) faktor esetében jelenthetjük ki, hogy nem illeszkednek feltevésünkhöz, mert az ismert hatások alapvetően megegyeznek. A többi 14 faktor esetében hipotézisünket elfogadhatjuk, mivel a magyarázó hatások között ugyan 1–3 közös változó megjelenik mindkét évfolyamon, az ismert befolyásoló hatásokban közreműködő változók alapvetően mégis különböző tényezőkre épülnek a két életkorban.

A felnőttkorra tervezett közösségi tevékenységekkel kapcsolatban feltételeztük, hogy a tanulók nem zárkoznak el ilyen jellegű tevékenységektől, de a tervezett aktivitásformák és részvételi arányok évfolyamonként és nemenként is eltérőek (H_{21}). Kutatásunkban a Felnőttkori civil aktivitás (FCA) faktor reprezentálta az aktivitásformák két hagyományos és közismert formáját (pénzgyűjtés, aláírásgyűjtés), a Felnőttkori politikai szerepvállalás (FPSZ) faktor változói pedig a közügyekben való részvétel formáira vonatkoztak. A politikai aktivitásformákhoz képest a civil aktivitás változóinak átlagértékei mindkét évfolyamon magasabbak. Bár a tervezett civil megnyilvánulások átlagértékei nem utalnak nagyfokú jövőbeli elkötelezettségre, mégis magukban hordozzák a helyzettől függő involválódás lehetőségét. További elemzéseinkben kirajzolódtak a fiúk és lányok életkoronként és a jövőbeli aktivitásformák tekintetében mutatkozó eltérései. A fiúk átlagértékei a politikai

megnyilvánulásokban, a lányokéi pedig a civil tevékenységformákban magasabbak, a két évfolyamon azonban a tervezett aktivitásformák megítélése eltérő. Hetedik évfolyamon a lányok felnőttkorra tervezett részvételi formái a civil tevékenységformák esetében (pénzgyűjtés és aláírásgyűjtés) magasabbak, 11. évfolyamra azonban a lányok korábbi előnye elhalványul. A fiúknál éppen ellentétes folyamatok figyelhetők meg: 7. évfolyamon még nem, középiskolában azonban már megmutatkozik a fiúk előnye a jövőbeli politikai szerepvállalás tekintetében.

Hipotézisünkben (H_{22}) azt feltételeztük, hogy a tanulókra nem jellemzőek az önkéntes vagy egyéb közösségi tevékenységformák, a tanulók kis aránya vesz részt ilyen jellegű tevékenységekben. Eredményeink szerint a művészeti, zenei, vagy színjátszó csoportban való részvétel a tanulók negyedére, illetve ötödére jellemző, a legkisebb arányú részvétel pedig a vallási szeretetszolgálatokhoz köthető (4,3 és 4,6%), tehát az alacsony átlagértékek összességében igazolták feltevésünket.

Értekezésünkben összefüggéseket kerestünk az aktuális és a jövőbeli, felnőttkorra tervezett tevékenységformák között, ezért azt feltételeztük, hogy a fiatalkori önkéntes vagy egyéb közösségi tevékenységformák összefüggnek a felnőttkorra tervezett állampolgári aktivitással (H_{23}). Változórendszerünkben az Egyesületi-szervezeti részvétel (ESZR) faktor változói képviselték a tanulói aktivitásformákat. Az összevont változót befolyásoló hatások feltárása érdekében végzett regressziós elemzések alapján mindkét életkorban a Felnőttkori civil aktivitás (FCA) faktor összevont változójának hatása bizonyult a legmeghatározóbbnak, hiszen az ismert hatások fele ehhez az egyetlen változóhoz kapcsolódott. Mindez alátámasztja a nemzetközi szakirodalom (*Verba, Schlozman és Brady, 1995*) alapján megfogalmazott hipotézisünket.

A 7. és 11. évfolyamos tanulók társadalommal, demokráciával és demokratikus berendezkedéssel kapcsolatos fogalmainak vizsgálatához három hipotézist fogalmaztunk meg (H_{24-26}). *Richardson és Torney-Purta (2008)* megállapításai alapján úgy véltük, hogy a tanulók a „jó állampolgári” viselkedés megítélésében nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a közösségi aktivitással kapcsolatos tevékenységformáknak, mint a tradicionális, politikai részvétel lehetőségeinek. Eredményeink nem támasztották alá hipotézisünket (H_{24}), mivel tanulóink a tradicionális, politikai részvételi formáknak tulajdonítottak nagyobb jelentőséget, miközben a faktorokat alkotó legtöbb változó átlagértéke a diákok bizonytalan álláspontjára utalt, s a válaszok nem fejeztek ki határozott elköteleződést egyik részvételi forma vagy tevékenységforma iránt sem.

Menezes és Campos (1997), valamint *Sinatra, Beck és McKeown (1992)* munkái alapján feltételeztük, hogy a 7. és 11. évfolyamos tanulók demokráciával kapcsolatos alapfogalmai hasonlóak a felnőttekéhez, s a tanulóknál is központi tartalmi elemként azonosítható a politikai választás lehetősége. Adatink alátámasztották a nemzetközi szakirodalom alapján megfogalmazott hipotézisünket, mivel a politikai választás lehetősége saját vizsgálatunkban is a demokrácia egyik központi elemének bizonyult.

Korábbi vizsgálataink alapján azt feltételeztük, hogy a 7. és 11. évfolyamos tanulók magas elvárásokat fogalmaznak meg az állammal szemben, és nagy mértékben építenek az állami szerepvállalásra a társadalmi és gazdasági kérdésekben (H_{26}). A vizsgálatunkban tapasztalt 4-es skálaérték körül csoportosuló, szűk tartományt felölelő magas átlagértékek (3,52–4,48) alátámasztották feltételezésünk helyességét. Eredményeink arról tanúskodnak, hogy a tanulók az állam feladatának tartják a kérdőívtetelekben megjelenített tartalmakat, s gondolkodásukban az állampolgári szerepek és felelősségek államra történő átruházásának szándéka mutatkozik meg.

Kutatásunkban a tanulók politikum iránti viszonyulásait a politikai érdeklődés és a felnőttkorra tervezett aktivitásformákra vonatkozó hipotéziseink (H_{27-28}) által kívántuk megismerni. Úgy véltük, hogy a vizsgálatban résztvevő tanulók alapvetően nem mutatnak

érdeklődést a politikai iránt. A szakirodalmi megállapításokon alapuló feltételezésünkkel ellentétben azonban úgy tűnik, nem jelenthetjük ki egyértelműen, hogy a fiatalok teljesen kiábrándultak a politikából, s az érdektelenség lenne rájuk jellemző. A szakközépiskolás és gimnazista fiúk esetében számított 2,67 és 2,6 átlagértékek ugyanis azt fejezik ki, hogy a tanulók (már) nem elutasítók, s a politikai iránt érdeklődő réteg mellett jelentős arányt képviselnek azok, akikre a bizonytalanság jellemző: a 27%-nyi (szakközépiskolás) és 27,3%-nyi (gimnazista) politika iránt érdeklődő fiú mellett a bizonytalanok aránya 28,6% és 25%. E tekintetben tehát a populáció differenciálódott, s nem tekinthető homogénnek.

Azt feltételeztük, hogy a szavazáson való részvétel kivételével a hagyományos politikai aktivitásformák (pl. pártba történő belépés, választáson való indulás) iránt nem mutatnak érdeklődést a vizsgálatban résztvevő tanulók (H_{28}). Eredményeink alapján a felnőttkorra tervezett politikai szerepvállalás (FPSZ) tételeinek átlagértékei a valószínű elutasítást kifejező 2-es érték körül csoportosulnak, s a két életkor közötti szignifikáns eltérések nem fejeznek ki lényegi véleménykülönbségeket. A fiatalok mindössze 6,1%-a (7. évfolyam) és 4,4%-a (11. évfolyam) jelezte, hogy felnőttként biztosan vagy valószínűleg indulna az önkormányzati választásokon, 8,5%-uk és 4,7%-uk lépne be valamelyik pártba, továbbá 10,2%-uk és 5,6%-uk venne részt ajánlószelvények gyűjtésében. Ezek az eredmények alapvetően összhangban vannak a szakirodalom alapján megfogalmazott hipotézisünk második részével, a hipotézisünk első részének igazságtartalmát (szavazáson való részvétel szándéka) pedig nem állapíthatjuk meg, mivel a változó nem került be az adatok faktorelemzése során létrejött változórendszerbe.

A nemzetközi szakirodalom alapján úgy véltük, hogy – a volt szocialista országok fiataljaihoz hasonlóan – a vizsgálatban résztvevő magyar tanulóknál erős haza iránti attitűdök azonosíthatóak (H_{29}). Váratlan és meglepő, előzetes feltételezésünknek ellentmondó eredményként azonosítottuk, hogy a nemzeti érdekeket előtérbe helyező, külső és idegen hatásokat kizáró tanulói nézetek és elgondolások nem jártak együtt a haza iránti erős attitűdökkel. A diákok a HIA faktor változói közül csak hazánk teljesítményének külföldi elismerésével értettek egyet, mindkét évfolyamon bizonytalanok voltak viszont abban, hogy hosszabb távon is Magyarországon szeretnének élni. A direkt módon a haza szeretetére vonatkozó kérdőívterület eredménye csak a 7. évfolyamon tanúskodott erős hazaszeretetről, a középiskolások átlageredménye viszont már az elbizonytalanodást fejezte ki, s a vélemények közelebb álltak a tradicionális demokráciákra jellemző, kritikusabb beállítottsághoz.

Vizsgálatunkban összefüggéseket kerestünk a tanulók állampolgári tudása és az iskolában megélt demokratikus tapasztalatok között. Úgy véltük, hogy a tanulók állampolgári tudására hatást gyakorolnak az iskolában megélt demokratikus tapasztalatok (H_{30}). A korrelációs elemzések ($p < 0,01$) szignifikáns, de gyenge összefüggéseket mutattak a teszteredmények és az iskolai demokráciát komplexen jellemző összevont változó (ID) között (a korrelációs együtthatók értéke 7. évfolyamon 0,14, 11. évfolyamon 0,19). Mivel a regressziós elemzések egyik évfolyamon sem mutatták ki az iskolai demokrácia hatását a teszteredményekre, és az iskolai demokrácia megítélését sem befolyásolja a tanulók állampolgári tudása, úgy tűnik, az iskola belső világának befolyásoló-hatásgyakorló szerepe közvetett módon, s más pszichikus struktúrákon vagy viselkedésformákon keresztül érvényesíti hatását.

Az állampolgáritudás-teszt eredményei és a tantárgyi osztályzatok közötti korrelációk megkérdőjelezték a vizsgált terület humán tárgyakhoz fűződő kizárólagos tartalmi kapcsolatát, így további vizsgálatok szükségessége merül fel. A jövőbeli vizsgálatokban a műveltségterület és az általános gondolkodási képességek (pl. az induktív gondolkodás) eredményeinek összehasonlítására lenne szükség annak érdekében, hogy empirikusan is igazolhatóvá/cáfolhatóvá váljon az állampolgári tudás általános képességeket mozgósító szerepe.

TOVÁBBI KUTATÁSI LEHETŐSÉGEK

Az állampolgári ismeretek és készségek, valamint a kérdőíves vizsgálat eredményei egyaránt azt jelzik, hogy gyökeres, alapvető átrendeződések, lényeges változások a négy év alatt nem történnek, a mért pszichikus struktúrák és a viselkedésbeli szándékok alapvetően kialakulnak a 7. évfolyamra, majd a későbbiekben, a középiskolai évek alatt bekövetkező változások az állampolgári tudás esetében pozitív irányúak, az ismeretek további gyarapodása felé mutatnak, míg a kérdőívvel vizsgált területek esetében a változások többsége negatív irányú (l. 3. ábra). Az eredményekből összességében azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az állampolgári kompetencia vizsgált pszichikus összetevői fejlődésének érzékeny periódusait további kutatásaink során fiatalabb életkorban, az általános iskola alacsonyabb évfolyamain kell keresni.

A 20 itemből álló feladatlap viszonylag alacsony reliabilitását elsősorban az itemek alacsony számával magyaráztuk, ezért a további kutatási feladataink a feladatlap itemeinek bővítésében határozhatóak meg. Emellett a hibás válaszok eloszlásának elemzése tovább segítheti a feladatlap működésének megértését, hiszen felvetheti a disztrakt válaszalternatívák átalakításának szükségességét.

A témában lebonyolított legjelentősebb vizsgálatok (IEA CivEd és ICCS) az állampolgári kompetencia affektív dimenzióinak számos területére kiterjednek. Érintik többek között a nemzeti identitás, az emberi jogok, a nők egyenjogúsága, az előítéletek, valamint a bevándorlók iránti attitűdök kérdéseit is. Az affektív dimenziók közül értekezésünkben csupán a politikai énkép és a haza iránti elköteleződés vizsgálatára vállalkoztunk, a disszertációban nem érintett területekhez kapcsolódóan pedig különálló kutatások elindítása mellett döntöttünk (l. pl. *Dancs és Kinyó*, 2011).

Későbbi vizsgálatainkban nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt, hogy az IKT-eszközök oktatásban történő egyre növekvő arányú felhasználásával párhuzamosan (*Kőfalvi*, 2006) a mérési-értékelési kultúra fejlődési tendenciái egyértelműen a számítógép alapú tesztelés irányába mutatnak, ami akár a társadalomismereti témájú vizsgálatoknak is új lendületet adhat. A jelentősebb mérési hagyományokkal rendelkező tantárgyak és műveltségterületek esetében már hazánkban is kezdetét vette a papír alapú mérőeszközök elektronikus alapra történő átültetése (l. pl. *Molnár, R. Tóth és Tóth*, 2010). A fiatalabb életkorú tanulók számára kidolgozandó számítógép alapú feladatokról és tesztekről azt várjuk, hogy lehetőség nyílik az állampolgári kompetencia egyes összetevőinek életkor szerinti fejlődési sajátosságainak feltárására. Úgy véljük, azonosíthatók lesznek azok az életkori szakaszok, amelyeknél az egyes vizsgált pszichikus és viselkedésbeli összetevők jelentősebb pozitív irányú változáson, fejlődésen mennek keresztül. Ezeknek az életkori szakaszoknak az azonosítása kulcsfontosságú az esetleges későbbi fejlesztőprogramok területeinek és koncepciójának kidolgozásához.

IRODALOM

- Csapó Benő, Molnár Gyöngyvér és Kinyó László (2009): A magyar oktatási rendszer szelektivitása a nemzetközi összehasonlító vizsgálatok eredményeinek tükrében. *Iskolakultúra*, **19**. 3–4. sz. 3–13.
- Dancs Katinka és Kinyó László (2011): A politikai-közéleti intézmények iránti attitűdök vizsgálata szegedi középiskolások körében. In.: Hegedűs Judit, Kempf Katalin és Németh András (szerk., 2011): *Közoktatás, pedagógusképzés, neveléstudomány – A múlt értékei és a jövő kihívásai*. Program és összefoglalók. MTA Pedagógiai Bizottság, Budapest. 466.
- Falus Katalin és Jakab György (2005): Bevezetés az Országos Közoktatási Intézetben fejlesztett anyagokhoz. In.: Falus Katalin, Jakab György és Vajnai Viktória (szerk.): *Hogyan neveljük demokráciára?* Országos Közoktatási Intézet, Budapest. 119–128.

- Flanagan, C. A., Syvertsen, A. K. és Stout, M. D. (2007): Civic measurement models: Tapping adolescents' civic engagement. CIRCLE, Tafts University, Medford.
- Gáti Annamária (2010): *Aktív állampolgárság Magyarországon nemzetközi összehasonlításban. Másodelemzés nemzetközi adatbázisok és szakirodalom alapján.* TÁRKI-TUDOK, Budapest.
- Hoskins, B., Villalba, E., Van Nijlen, D. és Barber, C. (2008): *Measuring civic competence in Europe. A composite indicator based on IEA Civic Education Study 1999 for 14 years old in school.* European Commission Joint Research Centre Institute for the Protection and Security of the Citizen, Ispra.
- IEA (2007): *International Civic and Citizenship Education Study: Assessment Framework.* IEA, Amszterdam.
- Kinyó László (2008): Szakközépiskolások és érettségi utáni szakképzésben résztvevő tanulók társadalmi és gazdasági eredményességgel kapcsolatos nézetei. In: Döbör András (2008, szerk.): *Útkeresés és továbbadás az aktív állampolgárságra képzés folyamatában.* Tanulmánykötet. Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, Budapest. 27–48.
- Kinyó László és Baraszevich Tamás (2010): A társadalomtudományi műveltség fejlődésének befolyásoló tényezői és a fejlesztés megalapozása kisiskoláskorban. *Új Pedagógiai Szemle*, **60.** 1. sz. 32–54.
- Kinyó László és Molnár Edit Katalin (2012): Történelem és társadalomismeret, állampolgári kompetenciák. In.: Csapó Benő (szerk.): *Mérlegen a magyar iskola.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 289–326.
- Kinyó László és Tóth Edit (2010): 7. és 11. évfolyamos tanulók demokrácia fogalommal, demokratikus berendezkedéssel és állampolgári tulajdonságokkal kapcsolatos nézetei. Előadás a VIII. Pedagógiai Értékelési Konferencián, Szeged, 2010. április 16–17. In: Molnár Éva és Kasik László (szerk.): *PÉK 2010 – VIII. Pedagógiai Értékelési Konferencia Program – Tartalmi összefoglalók.* SZTE Neveléstudományi Doktori Iskola, Szeged, 122.
- Kőfálvi Tamás (2006): E-tanítás. Információs és kommunikációs technológiák felhasználása az oktatásban. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Menezes, I. és Campos, B. (1997): The process of value-meaning construction: A cross section study. *European Journal of Social Psychology*, **27.** 1. sz. 55–73.
- Molnár Gyöngyvér, R. Tóth Krisztina és Tóth Edit (2010): Developing online diagnostic assessment - Experiences of a large scale national case study in public education in Hungary. Workshop, EDEN, Budapest, 2010. október 24-27. 186-187.
- NAGB (2010): *Civics framework for the 2010 National Assessment of Educational Progress.* National Assessment Governing Board (NAGB), Washington, DC.
- Richardson, W. K. és Torney-Purta, J. (2008): Connections between concepts of democracy, citizen engagement, and schooling for 14-year-olds across six countries. In: Rubin, B. C. és Giarelli, J. M. (szerk.): *Civic education for diverse citizens in global times. Rethinking theory and practice.* Lawrence Erlbaum Associates, New York. 79–104.
- Schulz, W., Ainley, J., Fraillon, J., Losito, B. és Kerr, D. (2010): *ICCS 2009 International Report: Civic knowledge, attitudes, and engagement among lower-secondary school students in 38 countries.* IEA, Amszterdam.
- Sinatra, G., Beck, I. és McKeown, M. (1992): A longitudinal characterization of young students' knowledge of their country's government. *American Educational Research Journal*, **29.** 3. sz. 633–661.
- Torney-Purta, J., Lehman, R., Oswald, H. és Schultz, W. (2001): *Citizenship and education in twenty-eight countries: Civic knowledge and engagement at age fourteen.* Executive summary. IEA, Amszterdam.
- Verba, S., Scholzman, K. L. és Brady, H. (1995): *Voice and equality: Civic volunteerism in American politics.* Harvard University Press, Cambridge.

AZ ÉRTEKEZÉS TÉMAKÖRÉHEZ KAPCSOLÓDÓ PUBLIKÁCIÓK

- Kinyó László és Molnár Edit Katalin (2012): Történelem és társadalomismeret, állampolgári kompetenciák. In.: Csapó Benő (szerk.): *Mérlegen a magyar iskola.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 289–326.
- Zsolnai Anikó, Kinyó László és Jámbori Szilvia (2012): Szocializáció, szociális viselkedés, személyiségfejlődés. In.: Csapó Benő (szerk.): *Mérlegen a magyar iskola.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 327–365.
- Dancs, Katinka, Kinyo, Laszlo (2012): Students' attitudes towards immigrants in secondary schools of Szeged. 10th Conference on Educational Assessment, Szeged, Hungary. (elfogadva)

- Kinyó László és Tóth Edit (2012): 7 és 11. évfolyamos tanulók társadalomismereti és állampolgári tudása a dél-alföldi régióban. PÉK 2012 – X. Pedagógiai Értékelési Konferencia. Szegedi Tudományegyetem, Szeged. (elfogadva)
- Kinyó László (2011a): Az állampolgári kompetencia mérésének-értékelésének elméleti keretei. In.: Csapó Benő és Zsolnai Anikó (szerk.): *A kognitív és affektív fejlődés diagnosztikus értékelésének lehetőségei az iskola kezdő szakaszában*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 105–147.
- Kinyó László (2011b): 6–12 éves tanulók állampolgári ismereteinek diagnosztikus mérése. In.: Hegedűs Judit, Kempf Katalin és Németh András (szerk., 2011): *Közoktatás, pedagógusképzés, neveléstudomány – A múlt értékei és a jövő kihívásai*. Program és összefoglalók. MTA Pedagógiai Bizottság, Budapest. 107.
- Kinyó László (2011c): 7. és 11. évfolyamos tanulók demokrácia- és állampolgár-értelmezései. In.: Vidákovich Tibor és Habók Anita (szerk.): PÉK 211 – IX. Pedagógiai Értékelési Konferencia – Program, előadás-összefoglalók. SZTE Neveléstudományi Doktori Iskola, Szeged, 41.
- Dancs Katinka és Kinyó László (2011): A politikai-közéleti intézmények iránti attitűdök vizsgálata szegedi középiskolások körében. In.: Hegedűs Judit, Kempf Katalin és Németh András (szerk., 2011): *Közoktatás, pedagógusképzés, neveléstudomány – A múlt értékei és a jövő kihívásai*. Program és összefoglalók. MTA Pedagógiai Bizottság, Budapest. 466.
- Kinyó László és Barashevich Tamás (2010): A társadalomtudományi műveltség fejlődésének befolyásoló tényezői és a fejlesztés megalapozása kisiskoláskorban. *Új Pedagógiai Szemle*, **60**. 1-2. sz. 32–54.
- Kinyó László (2010a): Bölcsészhallgatók munkavállalással, munkanélküliséggel és gazdasági eredményességgel kapcsolatos nézetei. *Bölcsészműhely 2008*. JatePress, Szeged. 23–39.
- Kinyó László (2010b): Az állampolgári kompetencia mérésének és értékelésének elméleti keretei. Szimpózium előadás a X. Országos Neveléstudományi Konferencián, Budapest, 2010. november 4–6. In: Csikos Csaba és Kinyó László (2010): *Új törekvések és lehetőségek a 21. századi neveléstudományokban*. Program és összefoglalók. MTA Pedagógiai Bizottság, Budapest, 159.
- Kinyó László és Tóth Edit (2010): 7. és 11. évfolyamos tanulók demokrácia fogalommal, demokratikus berendezéssel és állampolgári tulajdonságokkal kapcsolatos nézetei. Előadás a VIII. Pedagógiai Értékelési Konferencián, Szeged, 2010. április 16–17. In: Molnár Éva és Kasik László (szerk.): *PÉK 2010 – VIII. Pedagógiai Értékelési Konferencia Program – Tartalmi összefoglalók*. SZTE Neveléstudományi Doktori Iskola, Szeged, 122.
- Kinyó László (2009a): Nemzetközi és magyarországi állampolgári-műveltség kutatások. *Magyar Pedagógia*, **109**. 4. sz. 399–425.
- Kinyó László (2009b): A társadalomismereti nevelés és oktatás, az állampolgári tudás és a politikai műveltség összefüggései. Előadás a IX. Országos Neveléstudományi Konferencián Veszprém, 2009. november 19-21.
- Kinyó László (2009c): A magyarországi történelem és társadalomismeret tudásszintmérések, teljesítményvizsgálatok metaelemzése. VII. Pedagógiai Értékelési Konferencia Szeged, 2009. április 24-25.
- Kinyó, Laszlo (2009a): The views and beliefs of students in different forms of Hungarian vocational education on societal and economic participation. 13th Biennial Conference of the European Association for Research on Learning and Instruction (paper presentation), Amszterdam, 2009. augusztus 25–29.
- Kinyó, Laszlo (2009b): Specific aspects of civic competence: The views and beliefs of students in different forms of Hungarian vocational education on societal and economic participation. *Newsletter from EARLI SIG 13 Moral and Democratic Education*, **2**. 4. sz. 46-48.
- Kinyó László és Farkas Olga (2009): Szakiskolai állampolgárikompetencia-fejlesztő program megítélése - tanárok és diákok visszajelzései. Előadás a IX. Országos Neveléstudományi Konferencián, Veszprém, 2009. november 19-21.
- Kinyó László (2008a): Szakközépiskolások és érettségi utáni szakképzésben résztvevő tanulók társadalmi és gazdasági eredményességgel kapcsolatos nézetei. In: Döbör András (2008, szerk.): *Útkeresés és továbbadás az aktív állampolgárságra képzés folyamatában*. Tanulmánykötet. Oktatókutatás és Fejlesztő Intézet, Budapest. 27–48.
- Kinyó László (2008b): A fiatalok társadalmi és gazdasági eredményességgel kapcsolatos nézetei - 14-25 éves, szakképzésben résztvevő tanulók körében végzett vizsgálat alapján. In.: Farkas Olga és Jancsák Csaba (szerk.): *Állampolgári kompetenciák kutatása és fejlesztése*. Belvedere Meridionale, Szeged. 11–29.
- Kinyó László (2008c): Szakképzésben résztvevő tanulók társadalmi és gazdasági jelenségekkel kapcsolatos meggyőződései (szimpózium-előadás). VIII. Országos Neveléstudományi Konferencia, Budapest, 2008. november 13–15.